TERRA SIGILLATA AFRICANA C AMB DECORACIÓ APLICADA EN TERRES NORD-ORIENTALS DE L'ANTIGA TARRACONENSE*

Baix imperi, ceràmica africana, decoració aplicada, contactes, iconografia

Josep Casas Josep M. Nolla

Se analizan en este trabajo las cerámicas africanas C1/C2 y C3/C4 con decoración aplicada localizadas en el nordeste de la actual Cataluña que constituyen un interesante conjunto, muy uniforme de una cerámica escasamente representada. Las primeras importaciones habrían llegado hacia el 200 y a lo largo de todo el siglo III y a pesar de ser minoritarias se documentan en numerosos yacimientos del territorio. Las más modernas, más numerosas, se fechan entre mediados del siglo IV y mediados del V, tal como confirman los datos estratigráficos. Domina la forma Hayes 52 B y es de destacar la variedad de apliques identificados.
Bajo Imperio, cerámica africana, decoración aplicada, contactos, iconografía.

In this contribution we study African C1/C2 and C3/C4 with applied decoration, located in north-east of present Catalonia. They constitute an interesting and very uniform group of a barely represented pottery. First importations arrived about 200 and during 3rd century and, although they were very minority, are present in a significant group of sites in the whole territory. The most modern ones, very plentiful, are documented between mid 4th century and mid 5th century, as stratigraphical information shows. In this occasion, they are exclusively focused on coastal sites. We emphasize predominance of form Hayes 52 B, huge variety of punches and an exceptional but fragmented piece from Roses.
Late Empire, Late Roman Pottery, appliquée decoration, contacts, Iconography.

L'étude des céramiques africaines C1/C2 et C3/C4, decorées de reliefs d'applique, trouvées dans le nord-est de la Catalogne actuel a montré un groupe très interessant et très uniforme d'une céramique rare. Les premières importations ont arrivée vers l'année 200 et pendant tout le IIIème siècle. On les trouve dans tout ce territoire et dans presque toutes les sites. Les productions plus modernes, bien constatées, ont arrivées entre les années 350 et 450. Son présentes seulement dans les sites côtières. La forme privilégiée c'est la Hayes 52 B. Il faut remarquer l'abondance et variété des reliefs d'applique.
Bas-Empire, céramique africaine, reliefs d'applique, contacts, iconographie.

Ara fa uns pocs anys, X. Aquilué, bon coneixedor de le ceràmiques africanes d'època romana, constatava com n'era d'escassa la presència general de peces de terra sigil·lada africana C amb decoració aplicada, tot argumentat que podia ser conseqüència d'una producció limitada i, potser també, d'un costos econòmics superiors al d'altres produccions de vaixella fina no decorada vinguda dels territoris de l'actual Tunísia (1999, 353). Les coses ni han canviat ni canviaran. Aquesta terrissa, de vegades notable i sempre interessant, és poc freqüent més enllà dels centres de producció però, tanmateix, va anar arribant d'ençà els inicis del segle III fins a la primera meitat/mitjan segle V preferentment, tot posant de manifest les relacions comercials i marineres entre el Nord d'Àfrica i els entorns mediterranis. En aquest treball analitzarem en tot detall aquestes produccions des de l'òptica del lloc d'arribada, del lloc de consum centrant-nos en les terres del nord-est de l'actual Catalunya, en els *territoria* de les antigues *ciuitates* d'*Emporiae* i *Gerunda* que ens permet ser exhaustius i presentar un conjunt notable de materials apareguts en un nombre considerable de jaciments que, com

* Donem les gràcies als bons amics i col·legues, Xavier Nieto i Lluís Palahí per haver-nos proporcionat dades inèdites per tirar endavant aquest treball. Sense la seva generositat hauria estat tota una altra cosa. Agraïm com es mereix a Jordi Vivo la seva generosa ajuda.

tindrem ocasió de veure, es localitzen entre la Depressió Prelitoral i el mar (Fig. 1). Convé assenyalar que deixarem de banda, en aquest estudi, els pocs fragments d'africana A amb decoració aplicada.

CATÀLEG DE JACIMENTS I MATERIAL

Presentem els diferents jaciments on hem identificat africana C amb decoració aplicada, ordenats de sud a

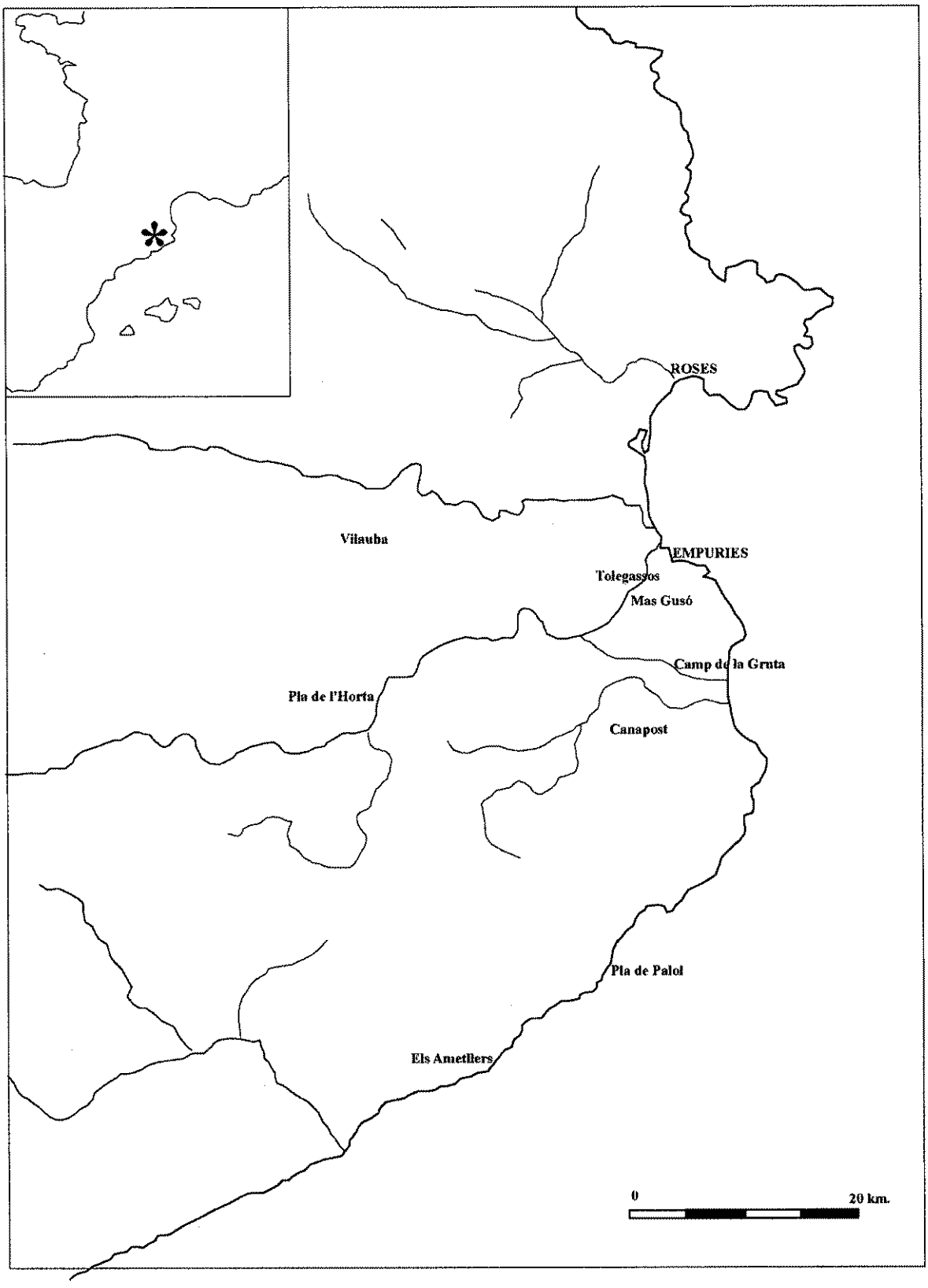

Figura 1. Mapa de situació dels jaciments estudiats.

nord resseguint, primer, la costa i, després, les troballes interiors. No tractant-se de l'objectiu de l'estudi, ens limitarem a breus referències puntuals sobre cada estació tot indicant les referències bibliogràfiques necessàries.

VIL·LA DELS AMETLLERS (Tossa de Mar, La Selva) (Fig. 1)

És un jaciment clàssic que, finalment, ha estat objecte d'excavacions sistemàtiques i en extensió que permeten conèixer-ne detalladament la història (Codina *et alii* 2004, 201-214). Recordem que el darrer moment de l'edifici, que significà canvis substancials amb les fases anteriors, s'ha de situar a mitjan/segona meitat del segle IV. L'abandonament del conjunt, aparentment pacífic, s'ha de datar en els primers anys/primer terç del segle VI. El lloc continuà freqüentat en allò que anomenem "vida entre ruïnes".

Distingirem entre el material procedent de les excavacions antigues conservat al Museu Municipal de la vila marinera que descriurem en primer lloc, i el recuperat en les excavacions recents i, també, dipositat en el magatzems del Museu Municipal.

Excavacions antigues:

1) Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. Vernís dolent, opac, ataronjat clar. Aplic sobre el llavi. Lleona o pantera corrent cap a la dreta similar al núm. 64 de l'*Atlante* (1981, 170, làm. 83, 22-28) (Fig. 3,1).

Bibliografia: Nieto 1991, núm. 2013, 991-992 i 1042-1043, Fig. 159.

2) Forma indeterminable. Aplic en un fragment de paret, potser un peix, núm. 45 de l'*Atlante* (1981, 168, làm. 82,15-23) (Fig. 3,2).

Bibiografia: Nieto 1991, núm. 2022, 992-993 i 1042-1043, Fig. 159.

Nous treballs:

3) UE 1401. Àmbit 40 (pati meridional). Cobria una canalització de desguàs. Del moment de l'abandonament de l'àrea. Forma indeterminable. Aplic sobre paret amb poc detall i incomplet. Representa un animal, potser un gos (?) corrent cap a a dreta (Fig. 3,3).

4) UE 1417. Àmbit 6 (pati de migdia). Cobria alguns dels murs baiximperials. Del moment d'abandonament de la vil·la. Vora d'un recipient probablement de la forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. Aplic sobre el llavi. Felí, lleona o pantera, corrent cap a l'esquerra. Similar al núm. 64 de l'*Atlante* (1981, 170, làm. 83) (Fig. 3,4).

5) UE 1068. Àmbit 38. Abandonament del pati septentrional. Vora d'un recipient possiblement de la forma Hayes 55 (Fig. 2). C3. Aplic parcialment conservat sobre el llavi. Probablement un peix nadant cap a l'esquerra. Similar al núm. 45 de l'*Atlante* (1981, 168, làm. 82) (Fig. 3,5)

6) UE 1714. Bloc sud-oest. Farciment posterior a l'enfonsament del mur perimetral. Forma Hayes 52 B (Fig. 2). 24'8 cm de diàmetre. C3. Tres aplics de temàtica vegetal damunt la vora, un al costat de l'altre; avet, similar al núm. 39 de l'*Atlante* i dues fulles, diferents, de vinya, similars al núm. 17 de l'*Atlante* (1981, 166-168, làm. 81 i 82) (Fig. 3,6).

7) UE 1771. Àmbit 40. Forat d'època baiximperial que perfora els nivells i paviments d'un àmbit altimperial. Forma Hayes 52 B (Fig. 2). 22'8 cm de diàmetre. C3. Aplic fragmentat sobre la cara superior del llavi, una

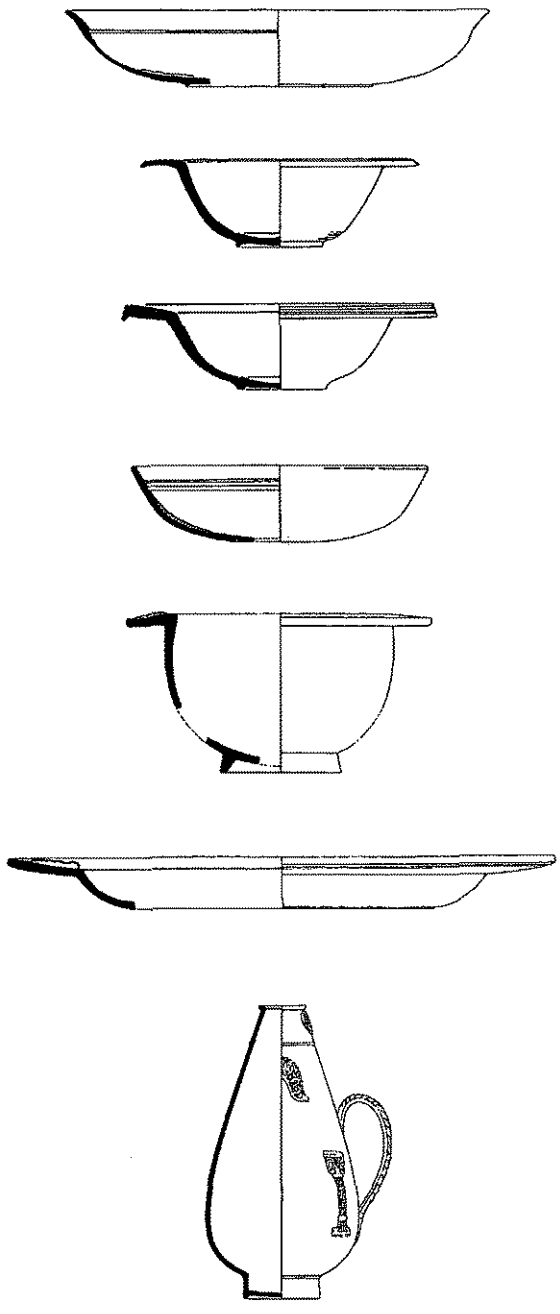

Figura 2. Fomes documentades (sense relació d'escala). Salomonson XXV bis/Hayes 40, Hayes 52 B, Hayes 52 B, Hayes 53 A/Salomonson a, "Ostia I, figg. 61-77"/Hayes 38, Hayes 55; Salomonson I/Hayes 171.

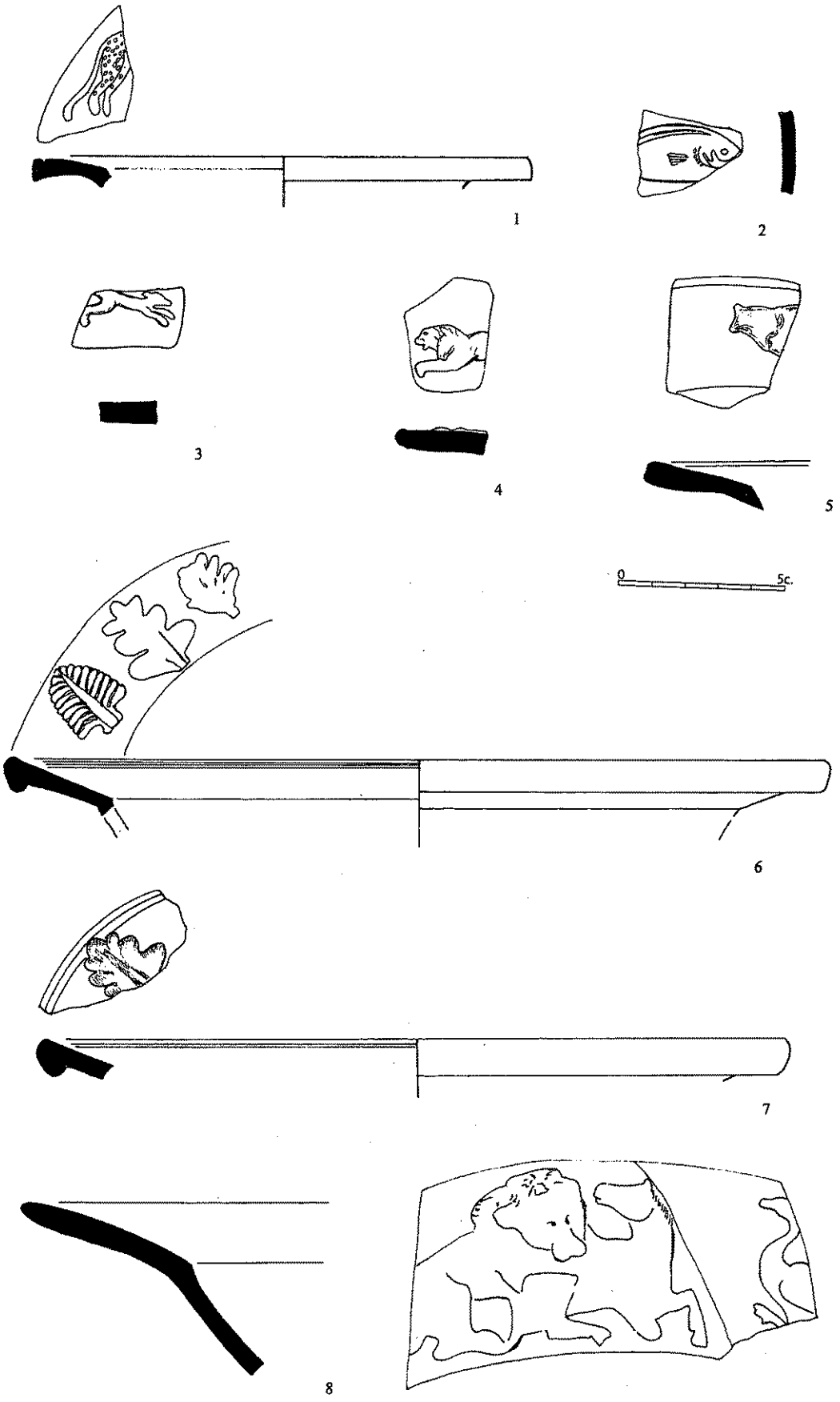

Figura 3. 1 a 8, Els Ametllers (Tossa de Mar). Africana C3 amb decoració aplicada.

fulla de vinya similar al núm. 17 de l'*Atlante* (1981, 166, làm. 81) (Fig. 3,7).
8) UE 1050. Àmbit 38. Abandonament del pati septentrional. Forma Hayes 55 (Fig 2). 30 cm de diàmetre. C3. Aplics enormes, molt gastats, sobre la cara interior del llavi. Lleó atacant un èquid, similar al núm. 61 de l'*Atlante* (1981, 169, làm. 83,15) i, potser, ànec o cigne dirigint-se cap a l'esquerra (Fig. 3,8).

PLA DE PALOL (Castell-Platja d'Aro, Baix Empordà) (Fig. 1)

Aquest imponent conjunt que arribà a ocupar més de deu mil metres quadrats, es va veure afectat pel creixement urbanístic a partir dels anys cinquanta del segle passat. La part preservada va ser excavada en extensió i musealitzada el 2000 i 2001. A principis del segle

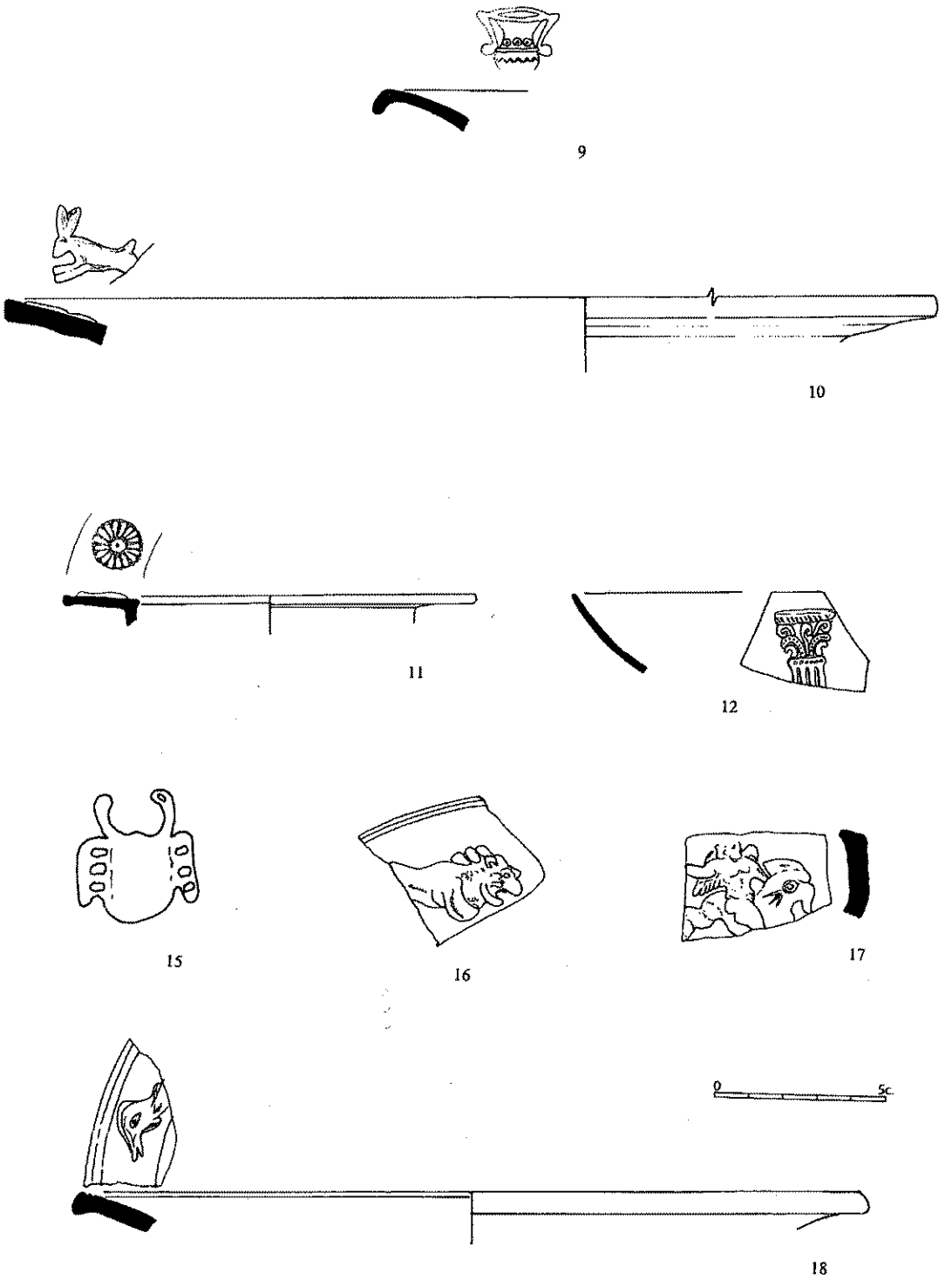

Figura 4. 9, Pla de Palol. C1. 10, Camp de la Gruta. C3. 11, Mas Gusó. C1. 12, Tolegassos. C1. 15 a 18, Roses. C3.

V l'edifici fou reformat a consciència i poc abans del 500 inicià un procés esglaonat d'abandonament que s'hauria consumat dins del primer quart del segle VI (Nolla ed. 2002). L'únic fragment conegut aparegué en campanyes de salvament antigues. Es conserva en els fons del Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona.
9) Forma indeterminable, potser semblant a Caballero 1971, Fig. 1 (Caballero 1971, 227, Fig. 1; *Atlante* 1981, 144, làm. 71,6). C1. Aplic incomplet sobre la cara interna del recipient de vora penjant; crater metàl·lic similar al núm. 174 i/o 175 de l'*Atlante* (1981, 175, làm. 88, 17 i 18) (Fig. 4,9).
Bibliografia: Nolla /Casas 1984, 123-124, làm. XXXVII, 2.

CAMP DE LA GRUTA (Torroella de Montgrí, Baix Empordà) (Fig. 1)

Aquesta vil·la immediata al curs actual del riu Ter, més enllà, cap al mar, de Torroella, no ha estat mai explorada científicament. El material aplegat en diverses prospeccions permet defensar un origen tardorepublicà i una vida continuada fins a mitjan segle VI (Nolla/Casas 1984, 153-157).
Fragment conservat als fons del Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona.
10) Forma Hayes 55 / Salomonson e (Hayes 1972, 83; *Atlante* 1981, 158, làm. 76,3) (Fig. 2). 34 cm de diàmetre. C3. Aplic quasi sencer disposat sobre la cara superior del llavi; llebre corrent cap a l'esquerra. Similar al núm. 62 de l'*Atlante* (1981, 169, làm. 83,17-21) (Fig. 4,10).
Bibliografia: Nolla/Casas 1984, 153, làm. LII, 3 (l'aplic aparegué invertit); Nolla/Puertas 1988, 48, Fig. 5,10.

MAS GUSÓ (Bellcaire, Baix Empordà) (Fig. 1)

Jaciment extraordinari en el rerapaís immediat d'Empúries, amb presència humana des del neolític i continuada des del bronze final. A època baixrepublicana s'hi bastí una vil·la que perdurà fins al segle III (Casas/Soler 2004)
11) UE 3001-B, nivell d'abandonament del sector central de la vil·la. Forma "Ostia I, Fig. 61-77" o Hayes 38 (Hayes 1972, 57-58; *Atlante* 1981, 145, làm. 72,5), amb una decoració al llavi, recte, d'una roseta (Fig. 2). C1. L'aplic és força diferent dels que aplega l'*Atlante*, núm. 24 o 25 (1981, 167, làm. 81,21-22) (Fig. 4,11).
Bibliografia: Casas/Soler 2004, 259-264, Fig. 209, 16.

TOLEGASSOS (Viladamat, Alt Empordà) (Fig. 1)

Aquesta vil·la romana en els límits del món suburbà emporità ha estat excavada completament i convenientment publicada. Amb origen dins del segle II aC la seva història es perllongà fins al segle III, amb unes puntuals freqüentacions a principis de la quarta centúria (Casas/Soler 2003).
12) UE 2004, d'abandonament. Copa o vas similar a la forma Salomonson XXVI *bis*/Hayes 40 (Hayes 1972, 59, Fig. 18; *Atlante* 1981, 148, làm. 73,3 i 4) (Fig. 2). 18'2 cm de diàmetre. C1. Parets finíssimes. Argila dura, uniforme, ben depurada de color rosat. Vernís uniforme, espès, ben repartit, de color taronjós fosc. Facetes a la paret externa. Aplic sobre la paret interna del recipient d'una columna (o pilastra) de fust acanalat i capitell corinti complex similar, no pas igual, al núm. 166 de l'*Atlante* (1981, 175, làm. 88,13) (Fig. 4,12).
Bibliografia: Casas/Soler 2003, 211-212, Fig. 140, 16.

EMPÚRIES (L'Escala, Baix Empordà) (Fig. 1)

Procedent de Sant Martí d'Empúries, excavacions de 1962.
13) Sense forma determinable. A o C (?). Fragment d'un fons amb aplic d'un possible peix (?). No en donem il·lustració.
Bibliografia: Nieto 1991, núm. 970, 849-850 i 1042-1043, Fig. 144.

ROSES (Alt Empordà) (Fig. 1)

Jaciment arqueològic complex. A l'antiguitat tardana hauria estat un *uicus* dins de la *ciuitas* emporitana. El material que presentem, notable, procedeix aparentment tot de l'anomenat Edifici A (Nieto 1993), o del seu immediat entorn. El material es conserva en el fons del Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona.
14) 5VR-1029. Habitació G-XII. UE 667, superficial, amb molt material modern. Sense forma i decoració, inclassificable. No en donem il·lustració.
Bibliografia: Nieto 1991,199, 208 i 1043.
15) Procedència indeterminada. Fragment indeterminat. Forma no classificable. C3. Decoració aplicada d'un cranc estilitzat amb vuit potes i dues pinces, simètric. Molt gastat. Similar al núm. 44 de l'*Atlante* (1981, 168, làm. 82,14) (Fig. 4,15).
Bibliografia: Nieto 1991, núm. 674 C, 375-376 i 1042-1043, Fig. 76.
16) Tall 01. Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3 Motiu núm 60 de l'*Atlante* (1981, 169, làm. 83, 7-14) aplicat al llavi i fragmentat. Lleó corrent cap a la dreta, similar al núm. 60 de l'*Atlante* (1981, 169, làm. 83,7-14). Vernís només a la paret interna, fi i fosc i argila vermellosa, molt viva i ben depurada (Fig. 4,16).
Bibliografia: Nieto 1991, núm. 1157, 405-406 i 1042-1043, Fig. 84.
17) Tall 02. Forma indeterminada. C3. Decoració aplicada amb un Eros alat cavalcant el que a primer cop d'ull sembla un mostre imaginari, amb cresta; sens dubte es tracta d'un dofí amb una aparença que també trobem en altres representacions tardanes. No existeix en el catàleg de l'*Atlante* un motiu semblant, però el dofí adopta la forma de la làm. 82, 25 d'aquell repertori.

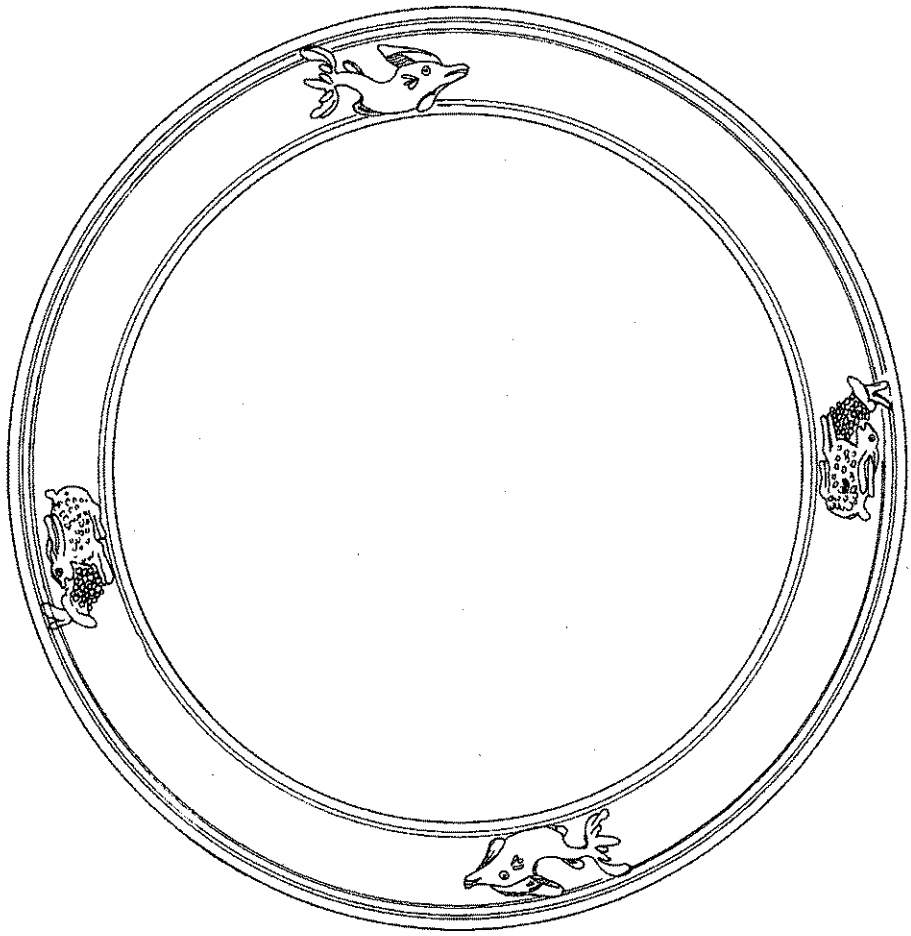

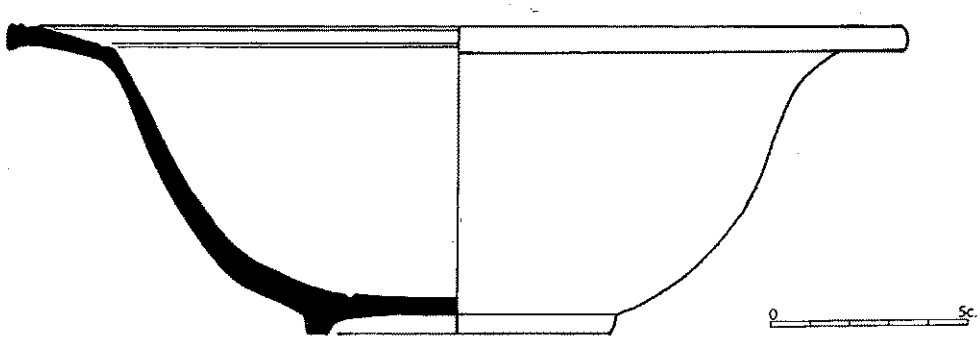

19

Figura 5. 19, Roses. C3.

Vernís ataronjat fosc i argila sorrosa de color taronja (Fig. 4,17).
Bibibliografia: Nieto 1991, núm. 1168, 406-407 i 1042-1043, Fig. 84.
18) Oest de l'habitació G-II, estrat III (abundància de ceràmica africana). Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. 23'2 cm de diàmetre. Llavi inclinat vers l'interior, amb la vora engruixida i 3 solcs que emmarquen l'espai on es disposa la decoració aplicada, amb un dofí escuat nadant cap a l'esquerra similar a l'aplic núm. 46 de l'*Atlante* (1981, 168, làm. 82,24-25). Vernís només a la paret interna, espès i opac (Fig. 4,18).
Bibliografia: Nieto 1991, núm. 558, 452, 456 i 1042-1043, Fig. 97.
19) Habitació G-III. Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. 22'7 cm diàmetre. Vernís només a la paret interna; excel·lent,

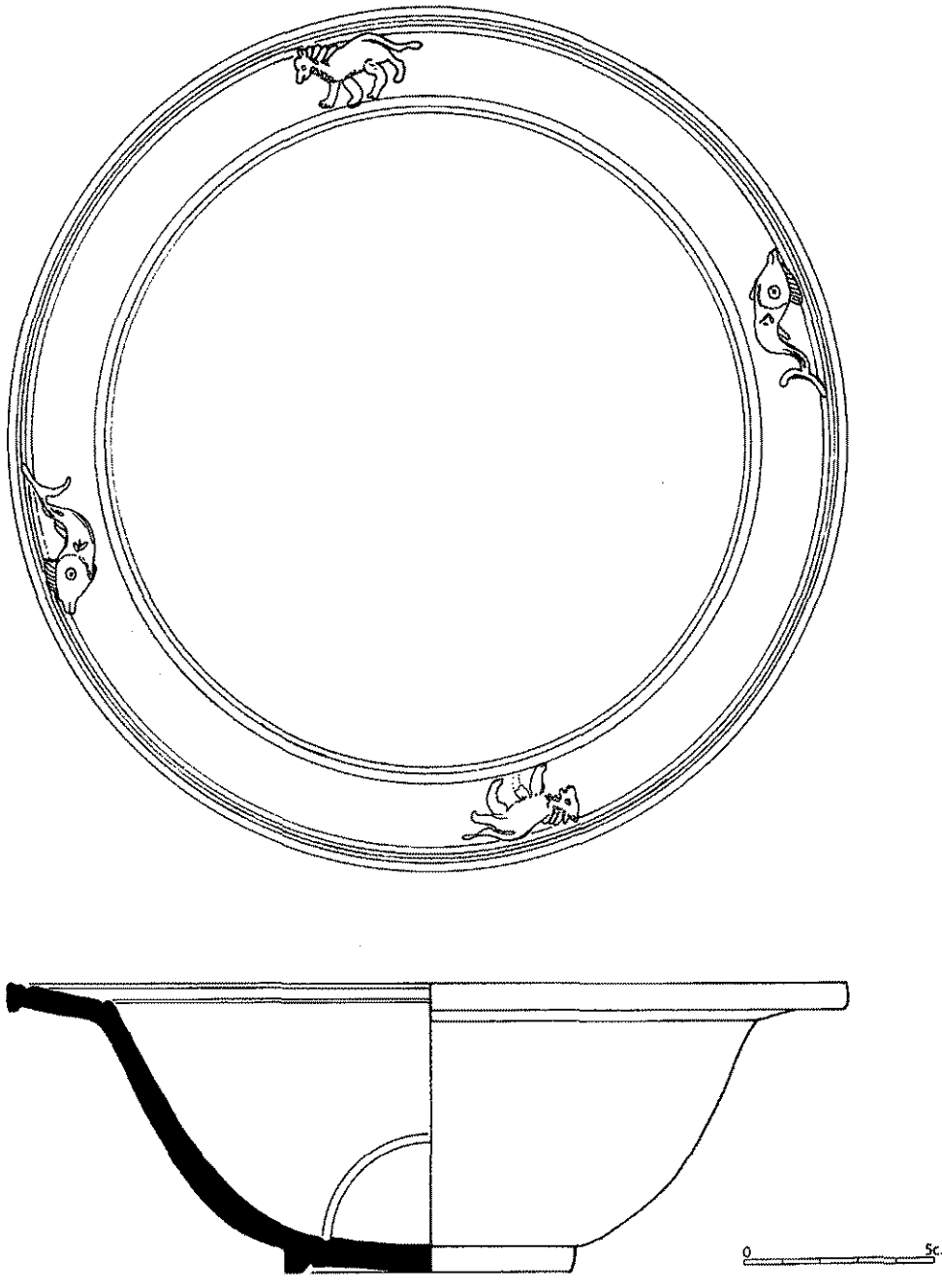

Figura 6. 20, Roses. C3.

molt fi, ben adherit i uniforme i de color taronjós fosc. Dofí nadant a la dreta similar a l'aplic núm. 46 de l'*Atlante* (1981, 168, làm. 82,24-25) i conill menjant d'un gatim de raïms (afrontats, 2 a 2), motiu no recollit a l'*Atlante* (Fig. 5,19).

Bibliografia: Nieto 1991, núm. 1188, 498-500 i 1042-1043, Fig. pàgina 500.

20) Habitació G-III. Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. 22'7 cm de diàmetre. Vernís només a la paret interna, de color taronjós, opac i fosc, molt ben aplicat i uniforme. Dofí nadant cap a l'esquerra, similar al núm. 46 de l'*Atlante* (1981, 168, làm. 82,24-5) i lleó corrent cap a l'esquerra, semblant al núm. 60 de l'*Atlante* (1981, 169, làm. 83,7-14). Disposats sobre el llavi i afrontats 2 a 2 (Fig. 6,20).

Bibliografia: Nieto 1991, núm. 1187, 498 i 1042-1043, Fig. de la pàgina 499.

21) Habitació G-III. Variant de la forma Hayes 53 A/Salomonson a (Hayes 1972, 78-82, Fig. 13; *Atlante 1981, 159, làm. 76,5) (Fig. 2). Es diferencia de les altres* en posseir un peu anular minúscul. C3. 20'6 cm diàmetre vora. Escudella o plat baix, en forma de casquet

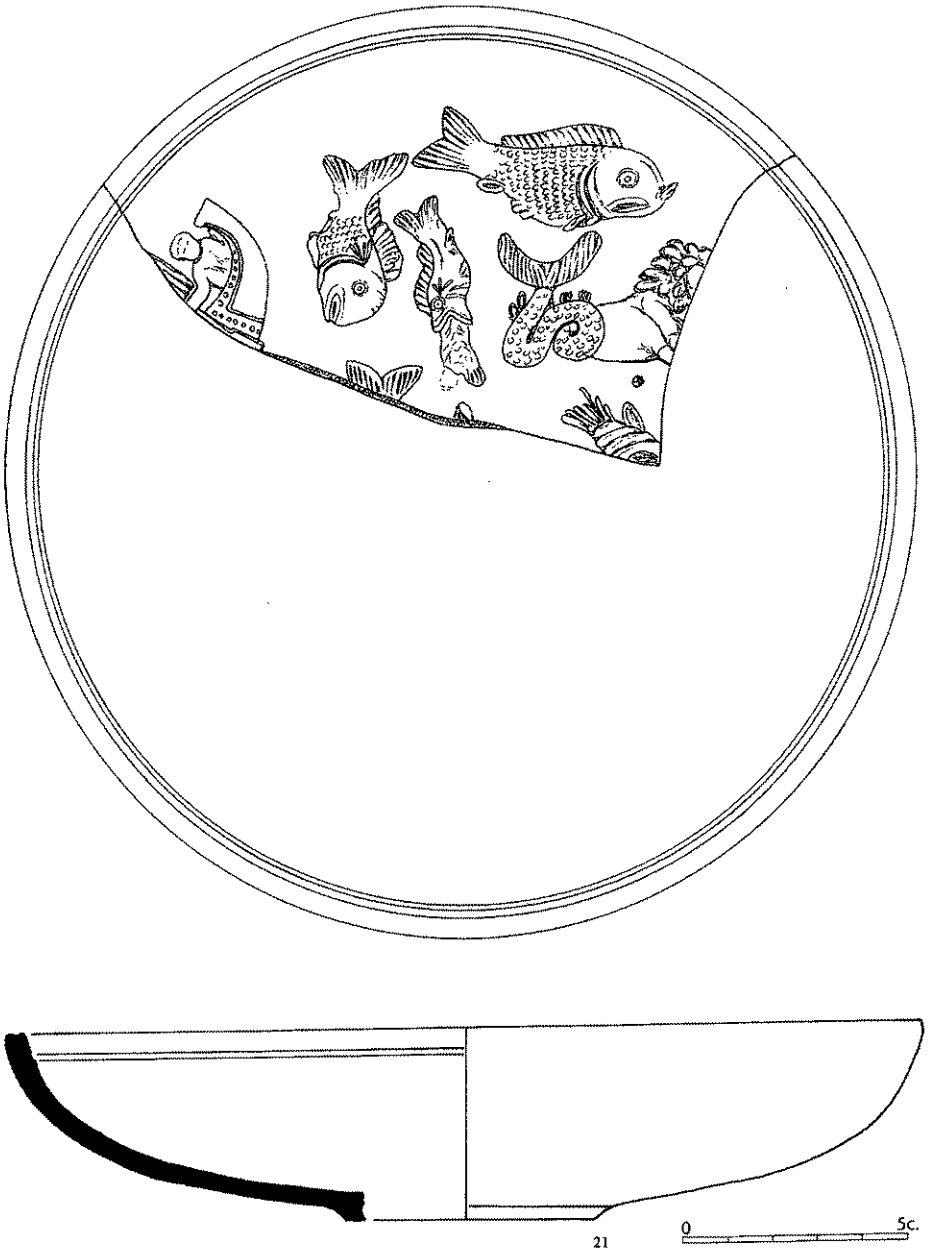

Figura 7. 21, Roses. C3.

esfèric, amb solc sota el llavi i una esplèndida decoració interior d'aplics, amb 6 motius diferents, de tema mariner (pesca amb connotació cristiana). Cinc o sis peixos més o menys ben conservats, en un cas un engollint-ne un altre, similars al núm. 45 de l'*Atlante* (1981, 168, làm. 82,15-23), un monstre marí similar a un hipocamp amb cos lleoní i cua de peix, similar al núm. 71 de l'*Atlante* (1981, 170, làm. 84,7) i una embarcació que navegaria cap a l'esquerra, nomes parcialment conservada, on s'observa la popa amb mariner-pescador; aplic similar al núm. 121 de l'*Atlante* (1981, 172, làm. 76,13). Vernís suau, bo, fosc, adherit i uniforme, i argila dura, uniforme i depurada de color taronja (Fig. 7,21 i Fig. 13).

Bibliografia: Nieto 1991, núm. 681, 561-562 i 1042-1043, Fig. 106.

22) Habitació G-III. Forma indeterminada. Diàmetre vora 28'6 cm. Vernís només a la paret interna; fi, brillant, llis, excel·lent, i argila ratllable, de gra fi i color taronjós clar. Aplic d'un ocell sobre una branca (Fig. 8,22).

Bibliografia: Nieto 1991, núm. 1006, 501 i 1042-1043, Fig. 106.

23) Habitació G-VI (1979) Sota sòl original de la cambra. Es data a la segona meitat avançada del segle IV. Forma Hayes 52 B (Fig. 2). 19'40 cm de diàmetre. Aplic excel·lent; lleó cap a la dreta (Fig. 8,23).

Bibliografia: Nolla 1984, 444-445, Fig. 15.6,1.

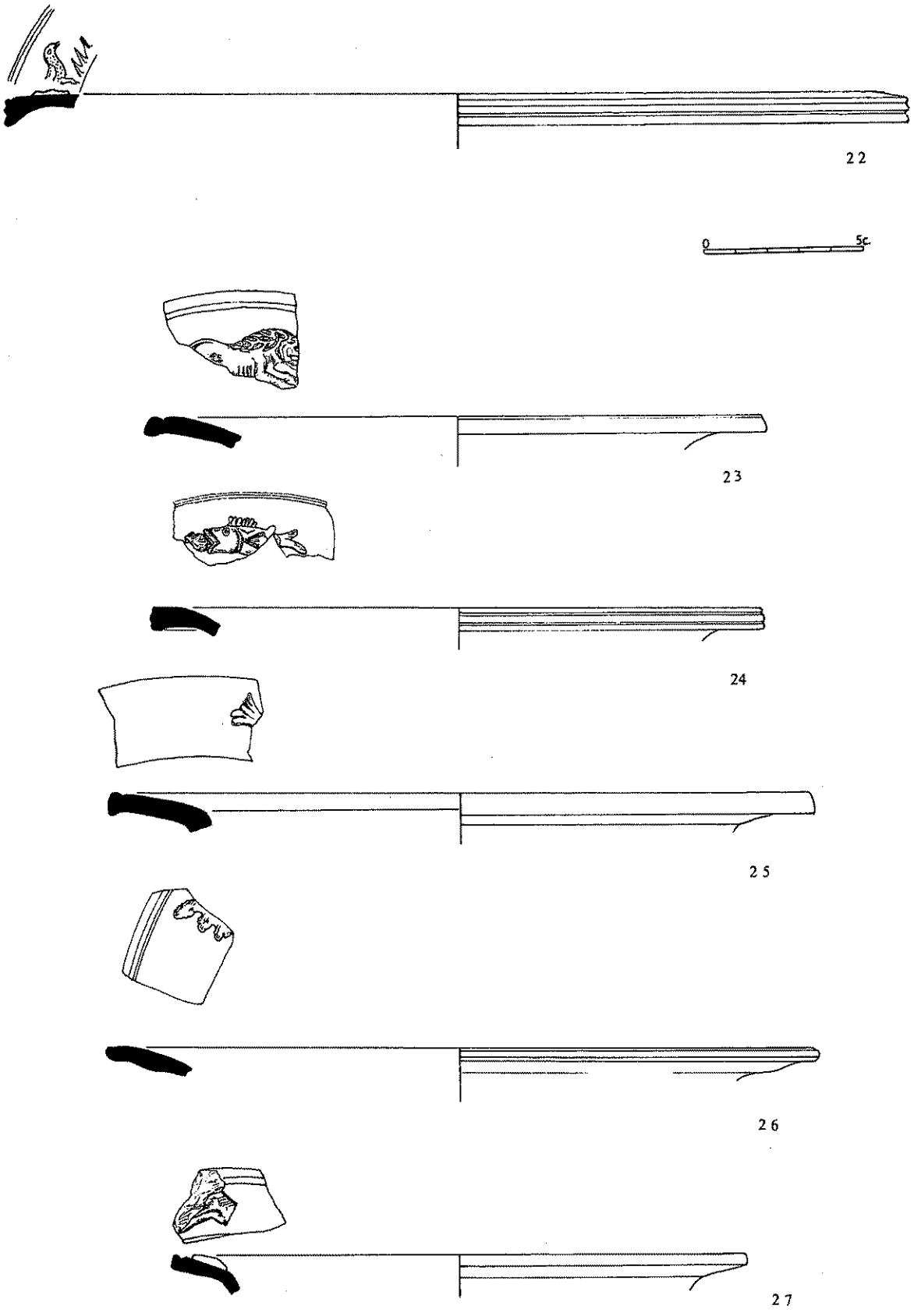

Figura 8. 22 a 27, Roses. C3.

24) Habitació G-VI (1979) Sota el sòl original de la cambra. Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. Diàmetre de la vora 19'50 cm. Argila rosada, uniforme, molt ben depurada i vernís fosc, excel·lent, només cobrint la part interna i la vora del recipient. Aplic excel·lent, amb un peix engollint-ne un altre, similar al núm. 45 de l'*Atlante* (1981, 168, làm. 82, 15-23) (Fig. 8,24).
Bibliografia: Nolla 1984, 444-445, Fig. 15.6, 2.
25) Hospital. Tall 15, estrat III (1964). Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. Argila beix-rosada, dura, compacta, uniforme, molt ben depurada, amb puntets minúsculs brillants. Vernís espès, opac, taronjós fosc, molt ben repartit i adherit a la paret interna. L'exterior, reservat. L'aplic només puntualment conservat correspon a la cua d'un peix que nadaria cap a la dreta. Similar al núm. 45 de l'*Atlante* (1981, 168, làm. 82, 15-23) (Fig. 8,25).
26) Tall 5 (1963). Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. 22'4 cm de diàmetre. Argila ataronjada, dura, uniforme, molt ben depurada, amb puntets brillants minúsculs. Vernís vermell ataronjat, fi, fosc, molt ben repartit i opac. Paret externa, reservada. Aplic molt mal conservat podria correspondre a una fulla de vinya similar a la núm. 17 de l'*Atlante* (1981, 166, làm. 81,14) (Fig. 8,26).
27) Tall 0, estrat II (1969). Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. 18 cm de diàmetre. Argila rosada, uniforme, compacta, molt ben depurada, amb minúsculs puntets brillants. Paret externa reservada i vernís, a la interna, de color taronjós fosc, excel·lent. Aplic molt malmès (Fig. 8,27).
28) Hospital. Tall 15, estrat III (1964). Forma "Ostia I, Fig. 61-77"/Hayes 38 (Fig. 2). C1. 16 cm de diàmetre. Aplic massa malmès per proposar una identificació amb cara i ulls (Fig. 9,28)
29) Tall 0, estrat II (1969). Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. 23'8 cm de diàmetre. Argila ataronjada, dura, rugosa, ben depurada, amb presència de minúsculs punts brillants i blancs. Vernís només a la paret interna, ben repartit i adherit, de color taronja fosc. Aplic quasi sencer, molt desgastat, sense detalls, que representa un felí, lleona o pantera, caminant cap a l'esquerra, similar al núm. 64 de l'*Atlante* (1981, 170, làm. 83,22-28) (Fig. 9,29).
30) Sense procedència. Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. 22 cm de diàmetre. Aplic damunt del llavi bastant sencer. Representa una panera de vimet plena de fruits. Similar al núm. 28 de l'*Atlante* (1981, 167, làm. 81,25) (Fig. 9,30).
31) Tall 0, estrat II (1969). Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. 22 cm de diàmetre. Argila de color taronjat, dura, compacta, molt ben depurada. Vernís espès, ben repartit de color vermellós fosc. Aplic molt fragmentat que podria representar l'aleta dorsal d'un peix (Fig. 9,31).
32) Tall 0, estrat II (1969). Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. Vernís només a la paret interna. Aplic fragmentat, difícil d'identificar. Peix (?) (Fig. 9,32).
33) Sense procedència. Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. 19'6 cm de diàmetre. Aplic prou sencer. Lleó corrent cap a la dreta. Similar al núm. 60 de l'*Atlante* (1981, 169, làm. 83,9-14) (fig 9,33).
34) Habitació G-IVA, estrat IV. Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. 23 cm de diàmetre. Aplic amb un cànid (gos) de llargues orelles i collar, corrent cap a la dreta, de molta qualitat i precisió i només mancat de les cames del darrere i de la cua. Similar al núm. 53 de l'*Atlante* (1981, 169, làm. 82, 30) (Fig. 10,34).
35) Sense procedència. Forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. 23 cm de diàmetre. Aplic, bastant ben conservat, amb una cabra salvatge, corrent cap a la dreta. Similar al núm. 68 de l'*Atlante* (1981,170, làm. 84,3) (Fig. 10,35).
36) Sense pocedència. Probablement forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. Aplic de qualitat representant una cabra salvatge corrent cap a la dreta, similar al núm. 68 de l'*Atlante* (1981,170, làm. 84,3) (Fig. 10,36).
37) Sense procedència. Probablement, forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. Aplic de qualitat. Cistell de vímet ple, potser de fruits. Similar a núm. 28 de l'*Atlante* (1981, 167, làm. 81,25) (Fig. 10,37).
38) Sense procedència. Probablement forma Hayes 52 B (Fig. 2). C3. Aplic sencer i notable que repesenta un lleó corrent cap a la dreta. Similar al núm. 60 de l'*Atlante* (1981, 169, làm. 83,9-14) (Fig. 10,38).
39) Sense procedència. Probablement, forma Hayes 52 B (Fig. 2), C3. Aplic parcialment conservat de molta qualitat. Podria representar un peix nadant cap a la dreta (*Atlante* 1981, 168, làm. 82,15-23) (Fig. 10,39).

VILAUBA (Camós, Pla de l'Estany) (Fig. 1)

Vil·la de llarga història i excavada en extensió. Destruïda parcialment per un incendi molt a finals del segle III, fou refeta de nou de seguida i perdurà fins als darrers anys del segle V. Després en el lloc subsistí un trull d'oli fins ben entrat el segle VII (Castanyer/Tremoleda 1999). Material conservat al Museu de Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.
40) Excavació de 1978. Sector del *balneum*. Estrat superficial. Vora de la forma "Ostia I, Fig. 61-77"/Hayes 38 (Fig. 2). C1. Diàmetre de la vora: 14'2 cm. Argila dura, compacta, molt ben depurada de color rosat i vernís atoranjat ben repartit i uniforme. Aplic sobre el llavi, una roseta parcialment conservada. Similar als núm. 24-25 de l'*Atlante* (1981, 167, làm. 81,21-22) (Fig. 10,40).
Bibliografia: Nolla/Tarrús/Chinchilla 1985, 63, Fig. 5,33; Castanyer/Tremoleda 1999, 162, làm. 2, 2.
41) Habitació 30, UE 531. 10.V-87-531 (1987). Context de finals del segle III. C1. Diversos fragments d'una gerreta de la forma Salomonson I/Hayes 171 (Fig. 2), amb una nansa decorada amb incisions i aplics ornamentant la paret exterior. El més sencer és una llarga palma disposada verticalment similar al núm. 8 de

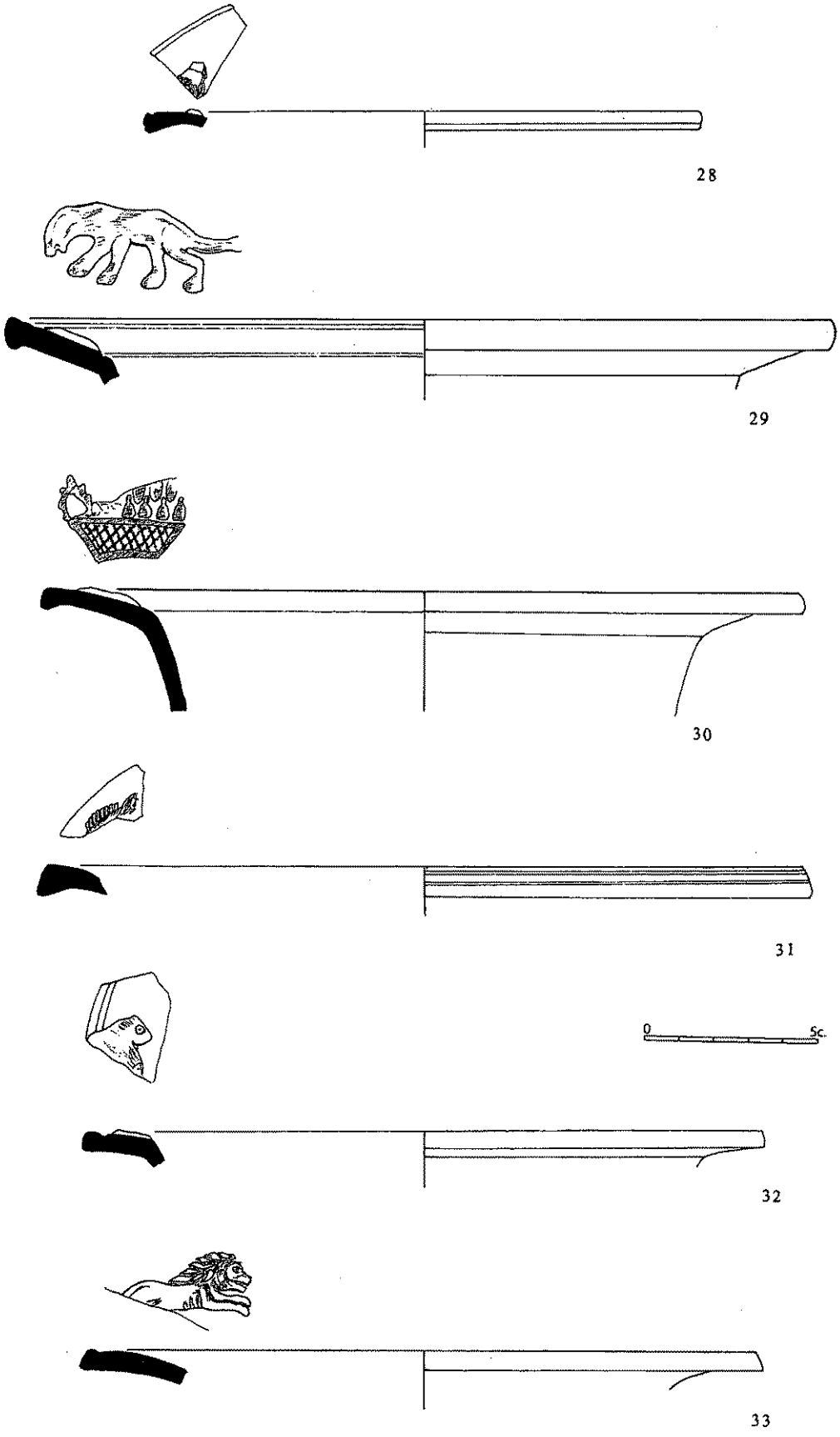

Figura 9. 28 a 33, Roses. C3.

l'*Atlante* (1981, 166, làm. 81,5) i dos altres fragments que no estem en condicions de definir (Fig. 10,41).
Bibliografia: Castanyer/Tremoleda/Roure 1990a, 81-96, Fig. 4 i 5; Castanyer/Tremoleda/Roure 1990b, 164-170, Fig. 11,4 i 12; Castanyer/Tremoleda 1999, làm. 48,4.

PLA DE L'HORTA (Sarrià de Ter, el Gironès) (Fig. 1).

Vil·la suburbana de *Gerunda*. Monumentalitzada vers el 200 i reformada en el segle IV, s'abandonà en el darrer terç del segle V (Nolla/Casas 1984, 181-187; Palahí/Vivó 1994, 157-170). Material conservat al Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona.
42) Forma "Ostia I, Fig. 61-77"/Hayes 38 (Fig. 2). C1. 18 cm de diàmetre. Decoració aplicada al llavi molt desgastada i incompleta. Podria correspondre a un peix (núm. 45 de l'*Atlante*) (1981, 168, làm. 82,15-23) (Fig. 10,42).
Bibliografia: Nolla 1982-1983, 128, Fig. 5,5; Nolla/Casas 1984, 184, làm. LXII, 5.

CONSIDERACIONS

Hem aplegat un total de 42 individus, només uns pocs sencers, de ceràmica africana C amb decoració aplicada, un nombre aparentment notable però que comptabilitzat en un extens territori a bastament explorat i excavat no fa sinó confirmar la raresa de la presència d'aquest material més enllà dels centres de producció i àrees pròximes. Tanmateix, també es posa de manifest el degoteig continuat, constant, d'aquests productes mar enllà. Arribaven poc, certament, però arribaven.
Un dels fets que aquest estudi permet posar-nos al davant és que aquestes produccions van ser presents entre nosaltres d'ençà els primers anys del segle III i que d'aleshores ençà, podem seguir-los-hi la pista sense aturades aparents fins als primers anys, potser la primera meitat, del segle V. Els productes més antics, en C1, que omplen tota la tercera centúria, ens són coneguts en diversos jaciments, costaners alguns (Pla de Palol, Mas Gusó, Tolegassos) (Fig. 1), i de més a l'interior, els altres (Pla de l'Horta i Vilauba) (Fig. 1). Només en aquest darrer jaciment, hem comptabilitzat dos individus de diferent forma. En cap d'aquestes cinc estacions s'ha trobat productes del mateix origen de cronologia més avançada (C3). Des d'un punt de vista de constatacions de caràcter cronològic, tant les troballes de Mas Gusó, Tolegassos, com Vilauba, aporten dades interessants que lliguen amb allò que coneixem arreu. En les dues primeres vil·les del rerapaís immediat d'Empúries, es van localitzar en contextos d'abandonament que en un cas i altre s'han de situar a mitjan/segona meitat de la tercera centúria. Haurien arribat durant la darrera fase d'existència d'aquelles explotacions agrícoles. Les dues peces de Vilauba eren al jaciment poc abans de l'incendi que destruí una part de la vil·la, vers el 290-300, i que ocasionà reformes i modificacions de llarg abast entre les quals l'abandonament del *balneum*.
Hem detectat quatre formes diferents, només una de les quals, similar a Caballero Zoreda 1971, Fig. 1 (Pla de Palol) és escassament coneguda. Les altres tres hem d'assimilar-les a la forma Salomonson I (Vilauba), Salomonson XXVII bis/Hayes 40, amb un diàmetre de 18'6 cm dins de les mides estandaritzades (entre 17'4 cm i 20'3 cm) (*Atlante* 1981, 148), escudella que donaria lloc a la forma Hayes 53 A i variants (Tolegassos), i tres vegades la copa de llavi recte "Ostia I", Fig. 61-77/Hayes 38, de la qual en sorgí, passats els anys la forma Hayes 52 B (Mas Gusó, Pla de l'Horta i Vilauba). El diàmetre estàndard se situaria entre 14 cm i 24 cm (*Atlante* 1981, 146) mides que coincideixen amb les de les peces estudiades llevat de la de Mas Gusó de poc més de 12'2 cm. Tal com passa amb la forma 52 B, hauríem d'imaginar-ne una de mida gran i una de petita.
Es tractaria, si hem de fer cas del punts de localització i de la intensitat de les troballes, d'una ceràmica escassament representada que hauria arribat darrere de la C convencional que malgrat ser ben present, especialment algunes formes, queda, sempre, molt per sota dels productes africans més septentrionals (A, D, cuina). El perquè d'aquestes circumstàncies s'hauria d'explicar pels centres de producció, allunyats del mar i dels grans ports distribuïdors que no passaven directament per Cartago o ho feien de manera indirecta. No pensem que la poca representativitat de peces d'aquesta mena es pugui posar ern relació amb el preu i només en ocasions, amb la forma. Certament, gerretes del tipus Hayes 171, per exemple, molt fràgils, plantejaven problemes de transport; moltes altres, cap ni un. Pel que fa a la suposada sofisticació i, per tant, sobrepreu del producte, no sembla que hagi de ser una causa a considerar. El fer-les no representava cap problema especial, ni més temps ni una cura determinada. Les ceràmiques que nomenem fines, dins del món romà, són d'ús comú, constants i barates. Les élites feien servir objectes de metall.
La segona tongada hauria estat, pel que sembla, molt més important des del punt de vista de la quantitat. Observem l'arribada d'unes poques formes que es repeteixen entre les quals destaca la forma Hayes 52 B que esdevingué un producte d'un cert èxit. En total més de vint-i-quatre peces segures que representa més de la meitat del conjunt estuditat. La trobem en dos mòduls, petit, de 16 cm a 20 cm de diàmetre (n'hi ha de més petits) i el gran, entre 22 cm i 28'6 cm, amb una mitjana de 23'28 cm. L'altra forma representada en més d'una ocasió, és la Hayes 55, força més gran, entre 30 cm i 34 cm, que ho fou en grau menor (tres exemplars segurs).

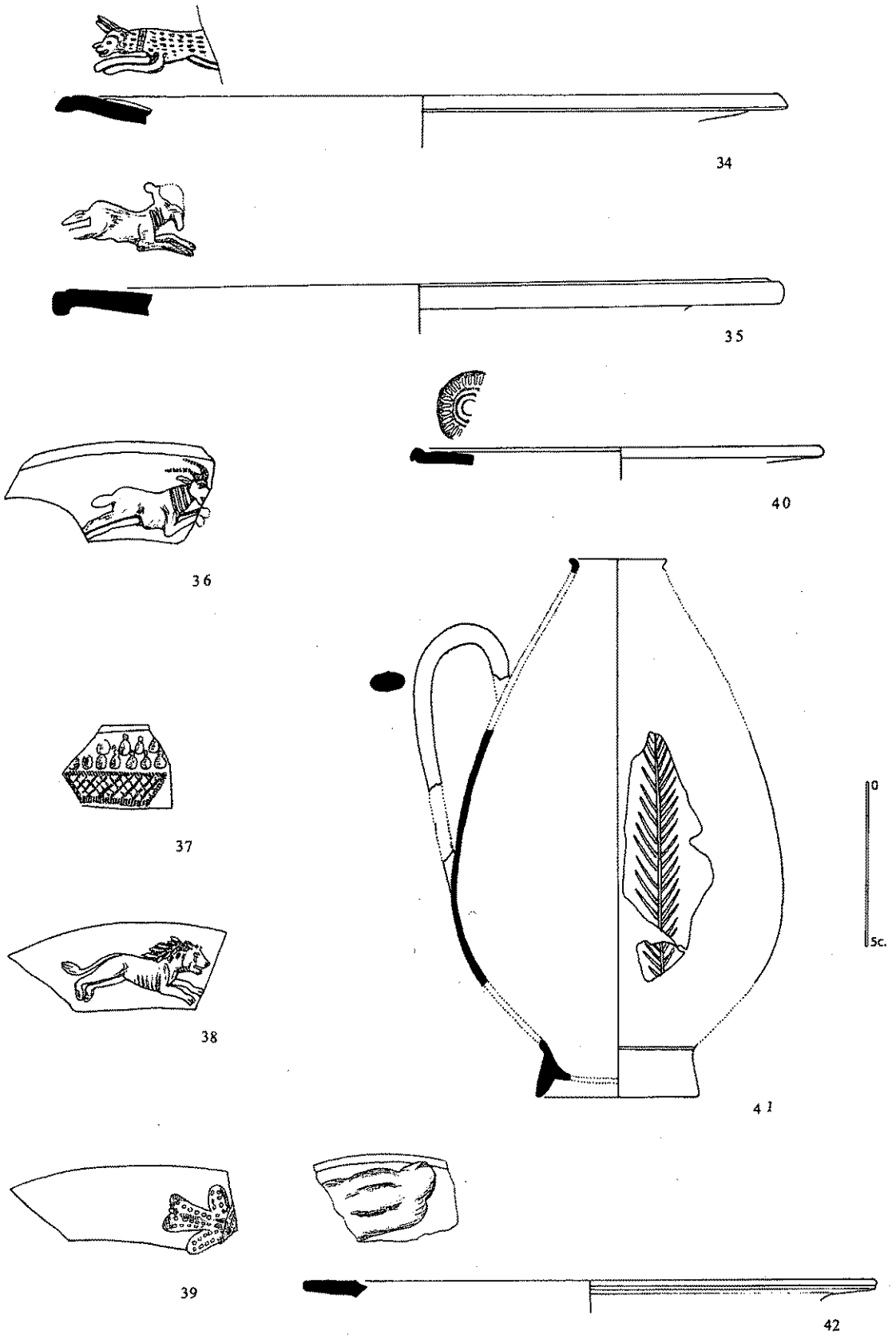

Figura 10. 34 a 39, Roses. C3. 40 i 41, Vilauba. C1. 42. Pla de l'Horta. C1.

Pel que hem pogut veure, l'escudella 52 B petita seria menys aprecida que la gran. Aquesta forma no és, sinó, l'evolució i consolidació d'atuells anteriors, molt semblants (Hayes 38) (Fig. 2), amb peu ben marcat, cos hemisfèric i llavi obert vers l'exterior, quasi recte. És damunt de la vora on es disposen els aplics ornamentals, quatre, preferentment, en un doble motiu que es repeteix, disposats en creu, dos a dos. En ocasions, tanmateix, totes quatre en posició radial poden ser diferents (Caballero 1971, 243-245, Fig. 11, làm. III) o bé repetir-ne només dos, fent servir punxons diferents pels altres, com passa a una peça del Museu del Louvre (París, núm. inv. AO 6639) amb dos caps, idèntics d'*Acheloos* alternant amb dos peixos clarament diferents (M(athieux) 2005 b, 314) o de *Baelo Claudia* (Bolònia, Cadis), al Museo Arqueológico Nacional de Madrid (núm. inv. 2205/6), amb dos peixos iguals alternat amb un cap d'Oceà i un cap de cavall (Remolà 1997c, 441). Més rarament, una tirallonga d'aplics omplia la vora. Al Museu d'Aquileia (núm. inventari 330.004), per exemple, una barca repetida alternant amb tres peixos, dos dels quals són sortits del mateix motlle (Bertachi 1990c, 221).

La forma "variant de la Hayes 53 A/Salomonson a" s'ha de considerar, en el territori que estudiem i, en general a la península Ibèrica, rara. No és, certament, altra cosa que l'evolució de la forma Hayes 40, també decorada internament i de mides molt semblants. És l'atuell més adequat per ser decorat de manera complexa. Aquest fet explicaria que durant un temps es parlés, en referir-s'hi, a *missoria* (Palol 1967, 363-366, làm. CXI, 1; CXIV i CXV, per exemple), tot posant-los en paral·lel amb els grans plats ornamentals d'argent, obsequi imperial d'alt valor, com podria ser l'anomenat disc de Teodosi que es conserva a l'*Academia de la Historia* (Madrid).

Hayes comentava (1972, 79) que el nombre màxim d'aplics, alguns molt complexos, sobre peces d'aquesta forma anava de tres a cinc. Ara sabem que en ocasions el nombre pot ser molt superior.

La temàtica emprada és pragmàtica i diversa, vida diària, temes pagans i cristians, més o menys complexos. El món de la curses de circ com l'escudella del Museu del Louvre (núm. inv. CA 5920) (Mathieux 2005a, 266) o del museu de Mainz (núm. inv. 0.39581) (Del Moro 2000a, 448-449), amb l'auriga damunt la quadriga, vist frontalment amb la palma i la corona, escenes de *damnatio ad bestias* com la peça de Sicília al museu de Karslruhe (núm. inv. 68/28) (Del Moro 2000e, 595-596) o de *uenationes* entre les quals la lluita d'un lleó i un os, de Tarragona (Caballero 1971, 255-257; Aquilué 1992, 31, Fig. 2,3; 1999, 353). Els treballs d'Hèrcules, entre els quals una peça adquirida al nord d'Àfrica, al Römisch – Germanisches Zentralmuseum de Mainz (núm. inv. 0.39676), amb l'heroi occint el lleó de Nèmea (Del Moro 2000b, 489), o en una altra, de *Baelo Claudia*, al Museo Arqueológico Nacional de Madrid (núm. inv. 2205/1), amb aquest mateix treball i el que acomplí eliminant l'Hidra de Lerna (Remolà 1997a, 440), capturant el gos Cèrber, en una peça del Römisch-Germanisches Museum der Stadt, de Colònia (núm. inv. RGM KL 552) (Naumann-Stecker 2000a, 490) o, en una altra escudella del mateix museu (núm. inv. RGM KL 544), dominant el ferotge senglar d'Erimant (Naumann-Stecker 2000c, 490-491), constitueixen el tema estrella sovint reproduïts, i altres històries del fill d'Alcmena com el combat amb Apol·lo pel cos de Cicne, també del museu alemany (núm. inv. RGM KL 547) (Naumann-Stecker 2000b, 490); Mitra tauròcton, del Römisch – Germanischen Zentralmuseum de Mainz (núm. inv. 0.39580) (Del Moro 2000d, 525-526) o la barca d'Isis, del Römisch-Germanisches Museum der Stadt Kölh (núm. inv. RGM KL 551) (Naummann-Stecker 2000d, 517-518) també els trobem entre els més coneguts; d'inspiració cristiana el sacrifici d'Abraham, un tema manta vegada repetit, com en una peça de *Baelo Claudia* al Museo Arqueológico Nacional de Madrid (núm. inv. 2205/3) (Remolà 1997c, 441), una altra d'Aquileia (núm. inv. 330.032) (Bertachi 1990b, 219-220) o de Tipasa (núm. inv. 0459) (Dahmani 2003, 158, Fig. pàgina 76), el cicle de Jonàs com la peça del Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst de Berlín (núm. inv. 10/72) (Effenberger/Severin 1992 núm. 27, 102) o una altra menys convencional d'Aquileia (núm. inv. 330.031) (Bertachi 1990a, 219), Daniel al fossat dels lleons (Kölh Römisch-Germanisches Museum, núm. inv. RM KL 546) (Naumann-Stecker 2000e, 546), els joves jueus al forn o Josep temptat per la dona de Putifar, com l'escudella del museu de Mainz (núm. inv. 0.39675) on són representats un i altre (Del Moro 2000f, 596-597) o el guariment del paralític a Cafarnaüm, referent al Nou Testament amb exemples al Römisch-Germanisches Zentralmuseum de Mainz (núm. inv. 0.39448) (Del Moro 2000c, 491) o al museu d'Aquileia (núm. inv. 136.842) (Bertachi 1990, 113). La peça que presentem, només parcialment conservada, és extraordinària per diversos motius. En un espai que representa una quarta part del total s'apleguen 6 aplics diferents sencers o molt sencers i un fragment minúscul d'un setè. Això fa pensar com a possible que en origen aquest plat podria haver estat decorat amb 20 o 25 aplics diferents, un nombre que supera tot allò que coneixem. Són sempre de gran qualitat, molt precisos, amb excel·lent estat i podrien representar una escena de pesca des d'una (o unes) barca, potser la pesca miraculosa (Lc 5, 4-11) un tema altrament eclèctic que podia tenir tantes lectures com contempladors.

Les dades estratigràfiques que podem aportar (Roses i Tossa) (Fig. 1), confirmen plenament allò que s'ha anat assenyalant (Hayes 1972; *Atlante* 1981). En efecte, a Roses hem identificat uns quants fragments en contextos ben datats, en la preparació dels paviments que cal lligar amb les grans reformes de l'Edifici A de la segona

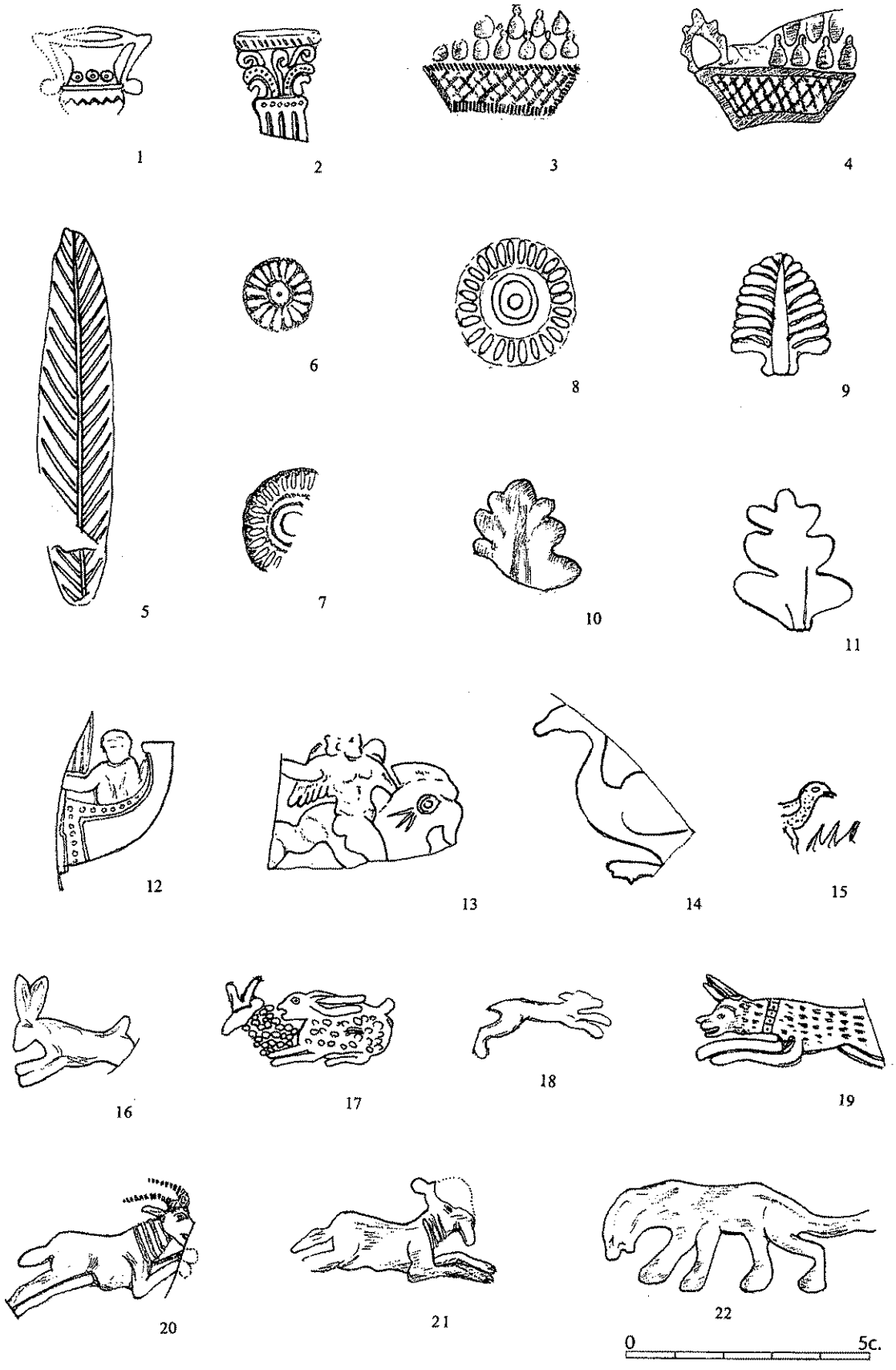

Figura 11. 1, 2 i 5 a 8, aplics sobre C1. 3, 4 i 9 a 22, aplics sobre C3.

meitat del segle IV. A Tossa totes les peces procedeixen d'estrats posteriors a la edificació de la darrera fase (segona meitat del segle IV). En altres ocasions s'han localitzat en nivells d'abandonament de cronologia avançada.

DECORACIONS (Fig. 11 i 12)

Amb més de quaranta motius decoratius diferents (malgrat algunes aproximacions i duplicitats de temes), hem de considerar el repertori iconogràfic notablement extens. A part dels dos plats de Roses amb la vora decorada amb dofins, lleons i conills posats de dos en dos, o l'altre plat fragmentat que aplega en el seu fons intern mitja dotzena de peixos i la barca de pescadors, la resta de fragments conserven totalment o parcial un únic motiu, el qual sol ser original i no repetit en cap d'ells.
Tot i això, si per una banda podem identificar un elevat nombre de punxons diferents, els motius genèrics poden ser agrupats en conjunts més restringits en funció de la temàtica: objectes, vegetals, peixos, lleons, conills, gossos, etc. Es tracta, en general, de decoracions que s'utilitzen de manera habitual en produccions africanes, algunes de les quals poc tenen a veure amb la sigil.lada africana C. En algunes ocasions podem identificar un tema concret decorant africanes D, però són motius impresos i no aplicats en relleu. Més sovint encara, alguns d'ells formaran part dels repertoris decoratius del disc d'algunes llànties africanes tardanes de la forma *Atlante* X. Encara que no es tracta de punxons idèntics, és un fet que caldria investigar més profundament, atès el decalatge cronològic constatat entre l'africana C i les llànties *Atlante* X, que sol ser superior al mig segle i encara més. En aquest mateix sentit, alguns dels temes són tan clàssics que ja apareixen formant part o constituint l'únic motiu decoratiu de llànties més antigues (Eros cavalcant el dofí (Fig. 11, 13), la copa (Fig. 11, 1) o el conill menjant un penjoll de raïm (Fig. 11, 17), etc.). Però els que veiem en el repertori de l'africana C que ara analitzem no tenen cap relació amb les llànties dels segles I i II. Es tracta, senzillament, d'una decoració popular amb una llarga tradició, que apareix sobre qualsevol tipus de suport; a vegades, fins i tot a l'estatuària o en sarcòfags.

OBJECTES

En aquesta categoria sembla adient incloure-hi quatre punxons (un d'ells repetit), que representen una copa o crater, la meitat superior d'una columna i un cistell de vímet possiblement ple de fruita (Fig. 11, 1 a 4). La copa més aviat s'acosta a un dels exemplars publicats als repertoris de l'*Atlante* (1981, làm. 87, 17), tot i que no sembla tractar-se del mateix punxó, ja que a primer cop d'ull podem observar-hi diferències significatives. De Tarragona en procedeixen dos fragments de peces diferents amb aquest motiu que només és semblant al nostre (Aquilué 1999, 353). És un objecte força habitual, utilitzat en altres produccions nord-africanes des de la segona meitat del segle II fins al segles V-VI.
La columna acanalada i amb capitell corinti (Fig. 11, 2), que aquí trobem trencada, sembla correspondre al model (i potser al mateix punxó), que trobem a l'*Atlante* (1981, làm. 88, 13), i no sol ser habitual –o almenys no en coneixem paral.lels– en altres produccions de l'època. En tot cas, val la pena citar un exemplar d'El Aouja amb la mateixa pilastra decorant la paret externa (*Atlante* 1981, làm. 74, 1). El cistell amb fruits, finalment, és totalment original i desconegut en els repertoris consultats (Fig. 11, 3 i 4). Aquesta mena de natures mortes solen aparèixer a la iconografia a començament del segle III, però amb una forma totalment diferent i associades amb peixos i productes del mar. D'una banda, el veiem en llànties africanes trobades en terres gironines (Nolla *et alii* 2005, 53-55, Fig. 51). De l'altra, un petit cistell amb peixos forma part d'una complexa decoració sobre un plat de sigil·lada africana de la forma Hayes 25 procedent d'Ostia (*Atlante* 1981, làm. 71, 1).

VEGETALS

En aquest conjunt també força limitat, val la pena assenyalar la gran fulla de palma posada verticalment damunt la paret d'una gerra d'El Aouja trobada a Vilauba (Fig. 11, 5). Una branca en relleu que recorda el motiu *Atlante* 1981, làm. 81, 5, encara que aquella es documenta sobre productes d'africana C de les formes Salomonson I, II, III, VIII i IX en C^1 i C^2. Però només cal donar un cop d'ull als repertoris per veure la seva utilització en un repertori tipològic més extens, amb exemplars semblants als de Vilauba i en produccions de la mateixa àrea (*Atlante* 1981, làm. 73, 7, 11 i 12; làm. 74, 4, 6, 8 i 9; làm. 75, 3, 5 i 7).
Les rosetes, amb tres exemplars ben identificats, no apareixen en els repertoris, segurament pel fet que les trobem en produccions del segle III que s'acosten més a l'africana A A/C que a la C típica, com l'exemplar de Mas Gusó o el de Vilauba, i fins i tot un de Peratallada, que no s'inclou en el catàleg precedent degut a una dubtosa identificació (Fig. 11, 6 a 8).
Finalment, la fulla de la figura 11, 9, que s'ha interpretat com un avet, correspon al mateix punxó inclòs en el repertori de l'*Atlante* 1981, làm. 81, 8. Les petites diferències que s'observen entre l'un i l'altre poden ser degudes al desgast de la peça o a la utilització d'un punxó de segona generació. És, juntament i en combinació alternada amb les fulles 10 i 11 de la mateixa figura, un motiu relativament freqüent en el conjunt estudiat, tot i que amb molts graus de qualitat i conservació, a vegades amb poca definició i molt desdibuixat ja des del mateix moment en què es va aplicar sobre l'atuell que li serveix de suport.

PERSONATGES

En aquest cas, només dos exemplars contenen personatges relacionats amb la vida quotidiana (però potser amb una simbologia que no sabrem definir prou bé), i amb la mitologia. El primer d'ells, trencat, és un pescador a la popa d'una petita nau. L'escena completa ben segur que deuria contenir un segon personatge a proa (Fig. 11, 12). Tenint en compte que forma part del plat decorat amb un munt de peixos –i un monstre marí– que ocuparien tota la superfície del recipient del que només ens n'ha arribat una quarta part, és molt possible que els pescadors formin part d'una escena ambigüa amb connotacions cristianes. Les escenes de pescadors, de fet, –i amb barquetes com la d'aquest motiu– comencen a aparèixer en el disc de llànties africanes a partir del primer quart del segle III, sovint emmarcades pels edificis que envolten un port (Deneauve 1968, 1044, 1046, 1047 i 1049; Bussière 2000, 3467 a 3469). La única connexió entre uns productes i altres, els llums d'oli i la sigil·lada africana C és només geogràfica, ja que cronològicament són força distants. Però és un indici que ens permet conèixer l'origen del motiu.

Succeeix una cosa semblant amb l'altre personatge, l'Eros cavalcant un dofí (Fig. 11, 13). En aquest cas, les seves arrels, el seu origen, encara és més reculat. És una representació de l'Eros músic (que aquí ja ha perdut la flauta), que apareix a la mitologia grega i que serà reproduït centenars de vegades, quasi sempre en la mateixa postura invariable, tant a l'estatuària de tota mena com a les sigil·lades i a les llànties. Podria sorprendre, fins a cert punt, la pervivència d'un motiu tan antic i pagà en una època tant recent. Però la utilització de figures que tenen el seu origen a la mitologia grega perdura fins la baixa romanitat, com podem veure amb un simple cop d'ull als repertoris en els que apareixen, entre altres, Júpiter, Venus, Hèracles, sàtirs i cupids, etc. (*Atlante* 1981, làm. 86 a 88).

ANIMALS

Res de nou respecte els repertoris decoratius sobre produccions ceràmiques de períodes anteriors. Els animals que veiem en el repertori estudiat reprenen aspectes, postures i formen part d'escenes que ja es documenten a la sigil·lada sud-gàl·lica del segle I, en llànties dels segles I a III, itàliques i africanes, i en les més tardanes dels segles V i VI, també de procedència africana i probablement dels mateixos tallers que fabricaven l'africana C. Per tant, quasi que no val la pena fer una relació de paral·lels poc útil en aquest aspecte. No obstant, sí que considerem adient apuntar alguns trets característics que, d'alguna manera, defineixen aquesta decoració particular i permeten identificar uns punxons que es van utilitzar exclusivament per decorar l'africana C.

No coneixem, per exemple, paral·lels idèntics per a l'oca o el cigne de la figura 11,14, o per al petit ocell del seu costat (Fig. 11, 15). El conill o llebre, que trobem dues vegades, forma part habitual dels repertoris decoratius d'altres produccions, però el desconeixíem en africana C, almenys en la versió que tenim (Fig. 11, 16 i 17). Els gossos, tant habituals en altres productes del nord d'Àfrica, són pràcticament desconeguts en aquesta ceràmica (Fig. 11, 18 i 19). I pel que fa a l'antílop o la cabra salvatge (Fig. 11, 20 i 21), es van fer utilitzant uns punxons que tampoc hem pogut identificar en els catàlegs consultats.

Els lleons i panteres són més nombrosos, i encara que potser no podrem trobar el paral·lel idèntic, els nombrosos exemplars coneguts ens permeten constatar que es tracta d'un motiu decoratiu fet amb uns trets i unes característiques constants i invariables. Les panteres, de perfil dret o esquerre (Fig. 11, 22 i 12,23), tenen els seus equivalents al catàleg de decoracions de l'*Atlante* 1981, làm. 83, 22 i 28 i làm. 86, 3, encara que el primer dels nostres exemplars miri cap a l'esquerra i tingui els trets i detalls molt esborrats. En el cas dels lleons, el més repetit també és el que té més detall (Fig. 12, 25 a 27). Probablement es tracta del mateix punxó, que identifiquem amb el de l'*Atlante* 1981, làm. 83, 7. El nostre exemplar de la figura 12, 29 no pot identificar-se amb claredat degut a la seva mala qualitat. Pel que fa al núm. 24 de la mateixa làmina, que trobem duplicat en un plat de Roses, els detalls anatòmics són força imprecisos. Potser l'hauríem de relacionar amb el d'*Atlante* 1981, làm. 83, 9; però sens dubte no es tracta del mateix punxó.

En darrer lloc, cal referir-se a l'escena de la figura 12,30. D'una mida considerable, per sobre del que sol ser habitual a la resta de motius decoratius, mostra un lleó atacant un ase amb les potes del davant damunt la gropa. És, una vegada més, una escena que s'ha anat repetint en decoracions sobre atuells ceràmics –bàsicament llànties i sigil·lades– almenys des del segle II, però sempre adoptant variacions segons les èpoques, que fan que cada motlle sigui diferent. Es tracta, en definitiva, de l'escena que veiem a *Atlante* 1981, làm. 83, 15 i 16; làm. 84, 1. Unes vegades apareix el lleó atacant un petit ase; en una altra ocasió, atacant un animal que no acabem d'identificar (segurament també un ase) i, finalment, una pantera sobre un estruç. En general, uns i altres s'emmarquen dins el repertori iconogràfic (normalment d'escenes africanes), més clàssic i repetit en qualsevol tipus de ceràmica decorada des d'almenys el segle II, o potser una mica abans. Podria correspondre perfectament a una *uenatio*, com suposa per un aplic molt semblant X. Aquilué (1999, 353).

En un altre apartat, el de la fauna marina, el tractament que el terrissaire va donar als peixos i dofins que decoren les sigil·lades africanes del nostre repertori fou totalment nou i inèdit fins aleshores. Els dofins, per exemple,

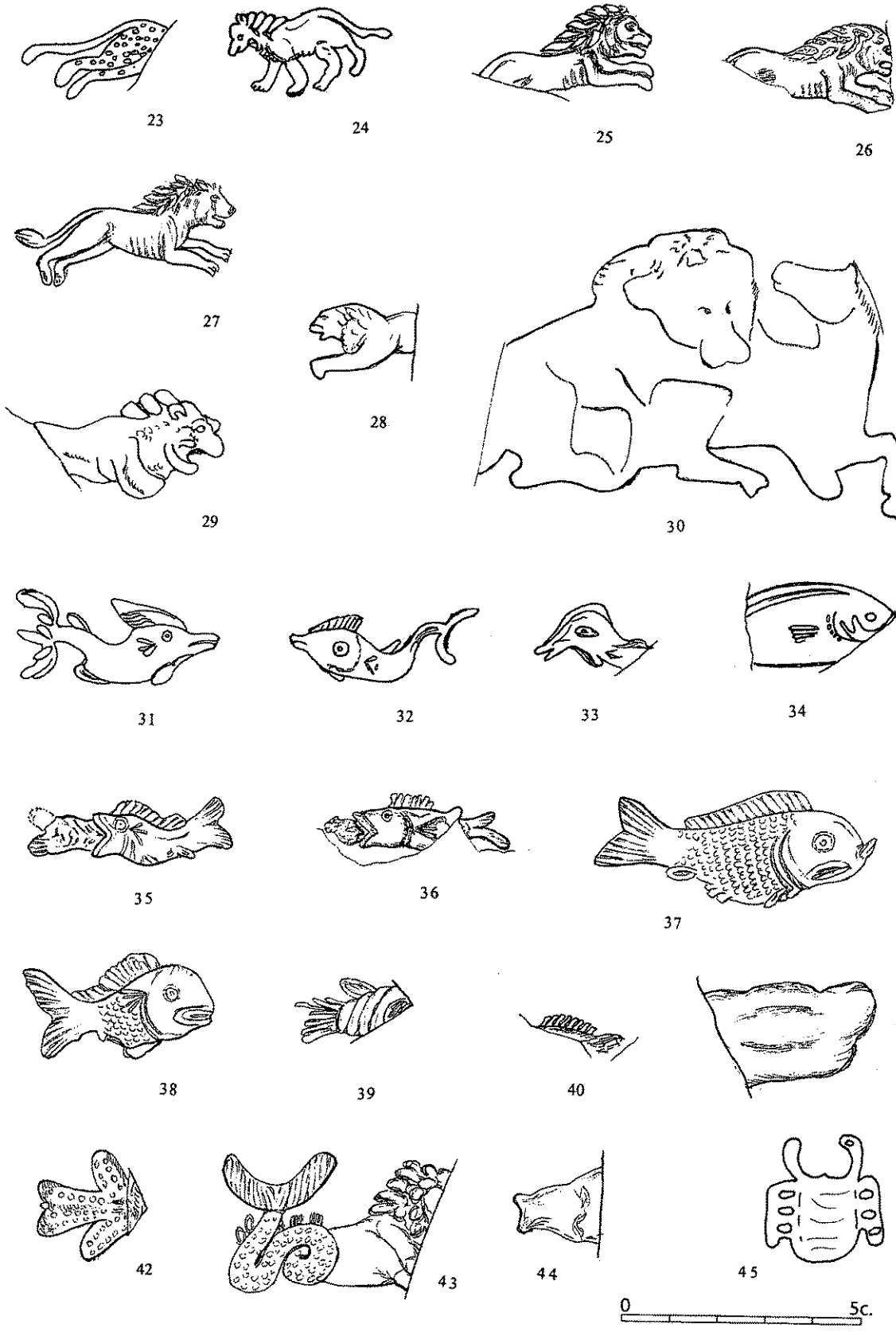

Figura 12. 23 a 45, aplics sobre C3.

es representen d'una manera nova que no s'havia vist en productes més antics. Conservant íntegrament els seus trets anatòmics característics, els detalls particulars, l'aleta caudalcomplexa i les ganyes darrere l'ull, els fan més pròxims als peixos (Fig. 12, 31 a 33). Però és la seva representació habitual en aquesta producció, amb altres exemplars ben documentats (*Atlante* 1981, làm. 82, 24 i 25).

Els peixos, per la seva banda, mostren un seguit de petits detalls que tampoc s'havien vist en representacions més antigues. Detalls que són propis o que "apareixen" per primera vegada a l'africana C. Val la pena assenyalar el peix de la figura 12, 34; una mena de tonyina amb molt detall, que potser també es repeteix, fragmentada, en dues ocasions més (Fig. 12, 40). El peix que se'n menja un altre també el trobem dues vegades (Fig. 12, 35 i 36). Un altre cop, un motiu ben conegut en les produccions nordafricanes (*Atlante* 1981, làm. 82, 16). Els dos últims exemplars, d'una qualitat i detall remarcables, no s'identifiquen amb seguretat entre els publicats en el treball que hem citat de manera repetida, però són variacions dels que veiem a la làm. 82, 19 a 22 (*Atlante* 1981). Finalment, un conjunt de decoracions mig esborrades o fragmentades no ens permet una identificació segura del motiu i molt menys del punxó (Fig. 12, 42, 44 i 45). Algunes d'elles ni tan sols poden ser reproduïdes gràficament.

El cranc (Fig. 12, 45) que documentem a Roses és també un motiu recorrent. En el nostre cas, gastat, reprodueix un aplic ben conegut (*Atlante* 1981, núm. 168, làm. 82,14).

Formant part de la decoració d'aquell quart de plat procedent de Roses decorat amb una escena marina, hem deixat per al final la figura més aliena a una escena que, sense entrar en la seva simbologia final, podríem qualificar com a naturalista. Es tracta d'un tritó o d'un hipocamp que no ha conservat la seva part del davant. Amb una llarga cua de peix i el cap i les potes aparentment de lleó, és un animal mitològic que es repeteix poques vegades a les ceràmiques decorades.

Figura 13. Roses. Detall de l'escudella núm. 21.

Els seus antecedents els hauríem d'anar a cercar en algunes llànties del temps d'August, que res tenen a veure amb la ceràmica que ara estudiem. La seva forma varia poc: cua recargolada i acabada amb una gran aleta caudal, i el cos d'un mamífer. Aquesta vegada es tracta d'un lleó, però un altre exemplar nordafricà, en la mateixa producció, té el cos d'un boc (*Atlante* 1981, làm. 84, 7) (Fig. 7, 21 i Fig. 13).

BIBLIOGRAFIA

AQUILUÉ, X. 1992, Comentaris entorn a la presència de les ceràmiques de producció africana a Tàrraco, *Miscel·lània Arqueològica a Josep M. Recasens*, Tarragona, 25-33.

AQUILUÉ, X. 1999, Terra sigil.lada africana C amb decoració aplicada, *in* Palol, P.de, Pladevall, A. (dir.), *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre elks segles IV i IX*, Barcelona, 353.

ATLANTE 1981, *Atlante delle forme ceramiche. I. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (medio e tardo impero). Enciclopedia dell'Arte Antica Classica ed Orientale*, Roma.

BARBERA, M. R., PETRIAGGI, R. 1993, *Le lucerne tardo-antiche di produzione africana*, Roma.

BERTACHI, L. 1990a, 3f. 4b. 1 Scodella con decorazione applicata, *Milano capitale dell'impero romano 286-402 d.C.*, Milano, 219.

BERTACHI, L. 1990b, 3f. 4b. 2 Scodella con decoraione applicata, *Milano capitale dell'impero romano 286-402 d.C.*, Milano, 219-220.

BERTACHI, L. 1990c, 3f. 5a Frammento di piatto in terra sigillata chiara, *Milano capitale dell'impero romano 286-402 d.C.*, Milano, 221.

BERTACHI, L. 1990d, 3f. 5b Coppeta in terra sigillata chiara, *Milano capitale dell'impero romano 286-402 d.C.*, Milano, 221.

BUSSIÈRE, J. 2000, *Lampes antiques d'Algérie*, Montagnac.

CABALLERO, L. 1971, Cerámica sigillata clara decorada de tipos A, A/C y C, *Trabajos de prehistoria* 28, Madrid, 227-257.

CASAS, J., SOLER, V. 2003, *La villa de Tolegassos. Una explotación agrícola de época romana en el territorio de Ampurias*, BAR International Series 1101, Oxford.

CASAS, J., SOLER, V. 2004, *Intervenciones arqueológicas en Mas Gusó (Gerona). Del asentamiento precolonial a la villa romana*, BAR International Series 1215, Oxford.

CASTANYER, P., TREMOLEDA, J. 1999, *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Girona.

CASTANYER, P., TREMOLEDA, J., ROURE, A. 1990a, Troballa d'una peça d'El Aouja a Vilauba, *Quaderns 1988-1989*, Banyoles, 81-96.

CASTANYER, P., TREMOLEDA, J., ROURE, A. 1990b, Un conjunt ceràmic de finals del segle III dC a Vilauba (Camós, Pla de l'Estany), *Cypsela* VIII, Girona, 157-191.

CODINA, F., JIMÉNEZ, Mª F., LLOVERAS, Mª J., NOLLA, J. M., PALAHÍ, L. 2004, La vil·la romana dels Ametllers (Tossa de Mar), *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, La Bisbal d'Empordà, 201-214.

DAHMANI, S. 2003, 78. Fragment d'une coupe au sacrifice d'Abraham, *in* Lafont-Couturier, H., Ferdi, S., Chauveau, Ph. (ed.), *Saint Augustin une memoire d'Algérie*, Burdeus, 158, Fig. pàgina 76.

DEL MORO, M. P. 2000a, 36. Coppa con scena di auriga vincitore, *in* Ensoli, S., La Rocca, E. (ed.), *Aurea Roma. Dalla città pagana alla città cristiana,* Roma, 448-449.

DEL MORO, M. P. 2000b, 109. Coppa con scena di Eracle e il leone nemeo, *in* Ensoli, S., La Rocca, E. (ed.), *Aurea Roma. Dalla città pagana alla città cristiana,* Roma, 489.

DEL MORO, M. P. 2000c, 113. Coppa con scena di guarizione del paralitico, *in* Ensoli, S., La Rocca, E. (ed.), *Aurea Roma. Dalla città pagana alla città cristiana,* Roma, 491.

DEL MORO, M. P. 2000d, 164. Coppa con scene mitriache, *in* Ensoli, S., La Rocca, E. (ed.), *Aurea Roma. Dalla città pagana alla città cristiana,* Roma, 525-526.

DEL MORO, M. P. 2000e, 292. Coppa con scene di damnatio ad bestias, *in* Ensoli, S., La Rocca, E. (ed.), *Aurea Roma. Dalla città pagana alla città cristiana,* Roma, 525-526.

DEL MORO, M. P. 2000f, 393. Coppa con scene veterotestamentarie, *in* Ensoli, S., La Rocca, E. (ed.), *Aurea Roma. Dalla città pagana alla città cristiana,* Roma, 596-597.

DENEAUVE, J. 1969, *Lampes de Carthage*, Paris.

EFFENBERGER, A., SEVERIN, A. G. 1992, *Das Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst, Berlin*, Mainz am Rhein.

HAYES, J. W. 1972, *Late Roman Pottery. A Catalogue of Roman Fine Wares*, Londres.

MATHIEUX, N. 2005a, 94. Coppa con auriga vincitore, *in* Donati, A., Gentili, G. (ed.), *Costantino il Grande. La civiltà antica al bivio tra Occidente e Oriente*, Milano, 266.

M(ATHIEUX), N. 2005 b, 181. Ciotola con applicazioni, *in* Donati, A., Gentili, G. (ed.), *Costantino il Grande. La civiltà antica al bivio tra Occidente e Oriente*, Milano, 314.

NAUMANN-STECKER, F. 2000a, 110. Coppa con Eracle e Cerbero, *Aurea Roma. Dala città pagana alla città cristiana*, Roma, 490.

NAUMANN-STECKER, F. 2000b, 111. Coppa raffigurante Eracle in lotta con Apollo per il cadavere de Cigno, *Aurea Roma. Dala città pagana alla città cristiana*, Roma, 490.

NAUMANN-STECKER, F. 2000c, 112. Coppa con Eracle e il cinghiale di Erimanto, *Aurea Roma. Dala città pagana alla città cristiana*, Roma, 490-491.

NAUMANN-STECKER, F. 2000d, 145. Coppa con la barca de Iside, *Aurea Roma. Dalla città pagana alla città cristiana*, Roma, 517-518.

NAUMANN-STECKER, F. 2000e, 294. Coppa con Daniele tra i leoni, *Aurea Roma. Dalla città pagana alla città cristiana*, Roma, 546.

NIETO, F. X. 1991, *La terra sigillata africana del nordeste de la Tarraconense*, Tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.

NIETO, F. X. 1993, *El edificio "A" de la Ciudadela de Roses (La Terra Sigillata Africana)*, Sèrie Monogràfica 14, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Girona.

NOLLA, J. M. 1982-1983, Algunes notes entorn de la vil·la del Pla de l'Horta a Sarrià de Dalt (Girona), *Homenatge a Carles Rahola. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* XXVI, 111-130.

NOLLA, J. M. 1984, Excavaciones recientes en la ciudadela de Roses, *in* Blagg, T.F.C., Jones, R.F.J., Keay, S.J. (ed.), El edificio bajo-imperial, *Papers in the Iberian Archaeology,* BAR International Series 193-II, Oxford, 430-459.

NOLLA, J. M., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològca de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona.

NOLLA, J. M., PUERTAS, C. 1988, Ceràmiques africanes i material d'importació baix-imperial del jaciment del Camp de la Gruta (Torroella de Montgrí, Baix Empordà), *Estudis sobre Temes del Baix Empordà 7*, Sant Feliu de Guíxols, 29-77.

NOLLA, J. M., TARRÚS, J., CHINCHILLA, J. 1985, La vil·la romana de Vilauba, *Quaderns 1980-1984*, Banyoles, 49-98.

NOLLA, J. M., CASAS, J., SANTAMARIA, P., OLIART, C. 2005, La necròpoli oriental de la vil·la romana del Collet de Sant Antoni, *in* Nolla, J.M., Casas, J., Santamaria, P. (ed.), In suo fundo *Els cementiris rurals de les antigues* ciuitates *d'*Emporiae, Gerunda *i* Aquae Calidae, *Estudi General* 25, Girona, 111-103.

PALAHÍ, L., VIVÓ, D. 1994, Anàlisi estructural de la vil·la del Pla de l'Horta, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* XXXIII, Girona, 157-170.

REMOLÀ, J. A. 1997a, 278. Plato de *terra sigillata* africana, *Hispania romana desde tierra de conquista a provincia del Imperio*, Madrid, 440.

REMOLÀ, J. A. 1997b, 279. Plato de *terra sigillata* africana, *Hispania romana desde tierra de conquista a provincia del Imperio*, Madrid, 441.

REMOLÀ, J. A. 1997c, 280. Plato de *terra sigillata* africana, *Hispania romana desde tierra de conquista a provincia del Imperio*, Madrid, 441.